

مهاجرت روستایی در ایران؛ ساختار و جریان‌های مهاجرت و تغییرات محدوده آبادی‌ها

محمد رضا نوربخش

علی رضا زاهدیان

حسام خدامرادی

الهه مؤمنی روچی

نادر حکیمی‌پور

پژوهشکده‌ی آمار

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

زمستان ۱۳۹۵

پیش‌گفتار

مهاجرت یکی از مهمترین مولفه‌های پویایی جمعیت است که در سه دهه اخیر تأثیر بسزایی در تغییرات جمعیت چه در سطح منطقه‌ای و چه در سطح ملی داشته است. آنچه که مهاجرت را به عنوان یکی از مولفه‌های مهم تغییرات رشد جمعیت در داخل کشور تبدیل کرده است، مهاجرت روستایی است. از اوایل قرن نوزدهم مهاجرت و به خصوص مهاجرت از روستا به شهر به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی مهم نمایان شد و لذا به طرز قابل توجهی مورد توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان قرار گرفت. بروز تغییرات سریع در جامعه شهری، جاذبه شهرها، رفاه‌طلبی و افزون‌خواهی انسان عصر جدید سبب پیدایش نوع جدیدی از مهاجرت شد و به دنبال آن اصطلاح ترک روستا و روستاگریزی در سه دهه‌ی اول قرن بیستم رایج گردید. البته مهاجرت و جابجایی انسان‌ها در جوامع پیشرفته و صنعتی با کشورهای در حال توسعه تمایز آشکاری دارد و چون علت و ماهیت این مهاجرت‌ها متفاوت بوده است، در نتیجه پیامدها و تأثیرات متفاوتی را بر جای گذاشته است.

از این رو، شناخت ساختار مهاجرت‌های روستایی و نقش تغییر محدوده‌های جغرافیایی در آن با هدف ارائه زمینه‌های شناختی برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان با هدف پیشگیری از پیامدهای نامطلوب و توسعه منطقه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است. به منظور شناسایی ساختار مهاجرت روستایی و جریان‌های مهاجرتی و تأثیر تغییر محدوده آبادی‌ها در آن این مطالعه در گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی پژوهشکده آمار با همکاری آقای محمدرضا نوربخش به عنوان مجری طرح، علی رضا زاهدیان، حسام خدامرادی و دکتر نادر حکیمی‌پور و خانم الهه مؤمنی روچی به عنوان همکاران اصلی طرح پژوهشی به انجام رسیده است که بدین وسیله از زحمات ایشان، صمیمانه تشکر و قدردانی می‌شود. پژوهشکده آمار در انجام این مطالعه از حمایت‌های مالی و فنی صندوق جمعیت سازمان ملل متحد (UNFPA) و مرکز آمار ایران بهره برده است که از همکاری این سازمان‌ها نیز صمیمانه تشکر و قدردانی می‌شود. از خوانندگان محترم تقاضا می‌شود تا نظرات اصلاحی خود را در ارتباط با محتوای مجموعه حاضر به گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی پژوهشکده آمار منعکس نمایند.

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

پژوهشکده آمار

فهرست مطالب

۱	ادبیات و مفاهیم
۱-۱-۱	مقدمه
۲-۱-۱	طرح مسئله
۳-۱-۱	تعاریف و مفاهیم
۶	علت مهاجرت
۹	روند تغییرات جمعیت و مهاجرت در ایران
۹-۱-۲	تقسیمات کشوری
۱۲-۲-۲	روند تغییرات جمعیت در ایران
۱۴-۳-۲	روند تحولات مهاجرت در ایران
۱۹	ساختار مهاجرت روستایی و تبدیل وضعیت آبادی‌ها
۱۹-۱-۳	ترکیب سنی و جنسی مهاجران روستایی
۲۱-۲-۳	تبدیل وضعیت آبادی‌ها
۲۱-۱-۲-۳	تبدیل آبادی به شهر
۲۷-۲-۲-۳	جذب آبادی در شهر
۲۹-۴-۳	امکانات آبادی‌ها در استان‌های مهاجرپذیر و مهاجرفرست
۲۹-۱-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای گاز لوله‌کشی
۳۱-۲-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای وسیله نقلیه عمومی
۳۲-۳-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای مدرسه دبیرستان پسرانه
۳۴-۴-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای دبیرستان دخترانه
۳۶-۵-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای خانه بهداشت
۳۸-۶-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای حمام عمومی
۳۹-۷-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای مرکز خدمات جهاد کشاورزی
۴۱-۸-۴-۳	آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای شورای اسلامی
۴۲-۹-۴-۳	جمع‌بندی ارتباط مهاجرت و امکانات آبادی‌ها

۴۵	بررسی جریان‌های مهاجرت
۴۵	۱-۴- جریان‌های مهاجرت داخلی
۴۶	۱-۱-۴- کل مهاجران
۴۷	۲-۱-۴- مهاجران شهری
۴۸	۳-۱-۴- مهاجران شهر به شهر
۵۱	۴-۱-۴- مهاجران روستا به شهر
۵۴	۵-۱-۴- مهاجران روستایی
۵۵	۶-۱-۴- مهاجران روستا به روستا
۵۶	۷-۱-۴- مهاجران شهر به روستا
۵۹	۸-۱-۴- مهاجران وارد شده
۶۱	۹-۱-۴- مهاجران خارج شده
۶۳	۱۰-۱-۴- خالص مهاجرت

۶۷	سیمای مهاجرت شهر به روستا در ایران
۶۷	۱-۵- ترکیب سنی و جنسی مهاجران شهر به روستا
۶۹	۲-۵- علت مهاجرت شهر به روستا
۶۹	۳-۵- آبادی‌های مهاجرپذیر
۷۲	۴-۵- مهاجرت معکوس

۷۷	جمع بندی و نکات راهبردی
۷۷	۱-۶- جمع بندی
۸۰	۲-۶- نکات راهبردی

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۲ تعداد شهرستان‌ها، بخش‌ها، شهرها، آبادی‌های دارای سکنه و کل آبادی‌های کشور به تفکیک استان-۱۳۸۵ ۱۰
- جدول ۲-۲ تعداد شهرستان‌ها، بخش‌ها، دهستان‌ها، شهرها، آبادی‌های دارای سکنه و کل آبادی‌های کشور به تفکیک استان-۱۳۹۰ (دنباله) ۱۱
- جدول ۳-۲ طبقه بندی جمعیت آبادی‌های کشور در سرشماری ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۱۲
- جدول ۴-۲ تغییرات جمعیت کشور به تفکیک نقاط شهری و روستایی: ۱۳۳۵-۱۳۹۰ ۱۳
- جدول ۵-۲ متوسط رشد سالانه جمعیت کشور به تفکیک نقاط شهری و روستایی: ۱۳۳۵-۱۳۹۰ ۱۴
- جدول ۶-۲ تعداد مهاجران بر حسب مبدأ و مقصد آخرین مهاجرت طی سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۱۶
- جدول ۷-۲ توزیع نسبی مهاجران داخلی بر حسب روستا و شهر بودن مبدأ و مقصد در سرشماری‌های ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۱۶
- جدول ۱-۳ مهاجران روستایی به تفکیک گروه‌های سنی و جنس طی دوره‌ی ۱۳۸۵-۱۳۹۰ ۲۰
- جدول ۲-۳ آبادی‌های تبدیل شده به شهر طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۸۹ ۲۳
- جدول ۳-۳ تغییرات آبادی‌های تبدیل شده به شهر در فاصله ۱۳۸۵-۱۳۸۹ ۲۴
- جدول ۴-۳ آبادی‌های جذب شهر شده طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۹ ۲۸
- جدول ۵-۳ وضعیت آبادی‌های جذب شده به شهرها طی سال‌های ۸۵ تا ۸۹ ۲۹
- جدول ۶-۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای گاز لوله‌کشی بر حسب استان‌های مهاجرپذیر ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۰
- جدول ۷-۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای گاز لوله‌کشی بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۰
- جدول ۸-۳ تعداد و آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای وسیله نقلیه عمومی بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۱
- جدول ۹-۳ تعداد و آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای وسیله نقلیه عمومی بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۲
- جدول ۱۰-۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای دبیرستان پسرانه بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۳
- جدول ۱۱-۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای دبیرستان پسرانه بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۴
- جدول ۱۲-۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای دبیرستان دخترانه بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۵

- جدول ۳-۱۳ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای دبیرستان دخترانه بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۶
- جدول ۳-۱۴ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای خانه بهداشت بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۷
- جدول ۳-۱۵ تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای خانه بهداشت بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۷
- جدول ۳-۱۶- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای حمام عمومی بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۸
- جدول ۳-۱۷- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای حمام عمومی بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۳۹
- جدول ۳-۱۸- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای مرکز خدمات جهاد کشاورزی بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۴۰
- جدول ۳-۱۹- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای مرکز خدمات جهاد کشاورزی بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۴۰
- جدول ۳-۲۰- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای شورای اسلامی بر حسب استان‌های مهاجرپذیر: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۴۱
- جدول ۳-۲۱- تعداد و درصد آبادی‌های با ۲۰ خانوار و بیش‌تر دارای شورای اسلامی بر حسب استان‌های مهاجر فرست: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۴۲
- جدول ۳-۲۲- مهاجرت و امکانات آبادی‌ها ۴۳
- جدول ۴-۱- بررسی تعداد و توزیع نسبی کل مهاجران کشور در فاصله سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۴۶
- جدول ۴-۲- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران شهری در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۴۷
- جدول ۴-۳- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران شهر به شهر در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۴۹
- جدول ۴-۴- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران روستا به شهر در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۵۲
- جدول ۴-۵- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران روستایی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۵۵
- جدول ۴-۶- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران روستا به روستا طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۵۶
- جدول ۴-۷- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران شهر به روستا طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۵۷
- جدول ۴-۸- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران وارد شده طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۶۰
- جدول ۴-۹- بررسی تعداد و توزیع نسبی مهاجران خارج شده طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد ۶۲

- جدول ۴-۱۰- توزیع تعداد خالص مهاجرت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ برحسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین میزان ۶۴
- جدول ۵-۱- مهاجران وارد شده از شهر به روستا طی ۵ سال گذشته بر حسب جنس، سن ۶۸
- جدول ۵-۲- توزیع نسبی مهاجران وارد شده از شهر به روستا طی ۵ سال گذشته بر حسب سن و علت مهاجرت ۶۹
- جدول ۵-۳- مهاجران وارد شده از شهر به روستا طی ۵ سال گذشته بر حسب استان، شهرستان و آبادی که ۲۲ درصد از مهاجرت شهر به روستای کشور را شامل می‌شود. ۷۰
- جدول ۵-۴- چهل شهرستان دارای بیش‌ترین مهاجرت معکوس بر اساس نام استان و توزیع نسبی آبادی‌های مقصد از نظر پادگان‌ها و مجتمع‌های مسکونی نظامی، شهرک‌های اطراف شهرها، مراکز و شهرک‌های صنعتی (۱۳۸۵-۱۳۹۰) ۷۳
- جدول ۵-۵- هفده استان دارای مهاجرت معکوس بر اساس تفکیک آبادی‌های مقصد برحسب پادگان‌های نظامی، شهرک‌های اطراف شهر و شهرک‌های صنعتی (۱۳۸۵-۱۳۹۰) ۷۵

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۲- توزیع درصدی طبقات جمعیتی آبادی‌های کشور در سرشماری ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ۱۲
- شکل ۲-۲- نمودار روند شهرنشینی در ایران طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰ ۱۳
- شکل ۳-۲- توزیع نسبی مهاجران داخلی بر حسب روستا و شهر بودن مبدا و مقصد در سرشماری‌های ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۱۷
- شکل ۱-۳- نرخ مهاجرت روستایی به تفکیک گروه‌های سنی و جنسی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ ۲۰
- شکل ۲-۳- هرم سنی کل جمعیت و جمعیت مهاجران روستایی طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ ۲۱
- شکل ۳-۳- توزیع نرخ رشد جمعیت در آبادی‌های تبدیل به شهر شده در فاصله سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۸۵ ۲۷
- شکل ۴-۳- توزیع جمعیت در آبادی‌های تبدیل به شهر شده بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۵ ۲۷
- شکل ۱-۴- توزیع نسبی مهاجران شهری در تهران و سایر شهرستان‌ها در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ ۵۲
- شکل ۲-۴- توزیع تعداد مهاجران شهر به شهر در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های کل کشور ۵۰
- شکل ۳-۴- توزیع تعداد مهاجران روستا به شهر در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های کل کشور ۵۳
- شکل ۴-۴- توزیع نسبی مهاجران روستایی در مشهد و سایر شهرستان‌ها در سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ ۵۴
- شکل ۵-۴- توزیع تعداد مهاجران شهر به روستا طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های کل کشور ۵۸
- شکل ۶-۴- توزیع نسبی مهاجرت روستایی در مشهد طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ ۵۹
- شکل ۷-۴- توزیع نسبی مهاجران وارد شده طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب بیست شهرستان دارای بیش‌ترین تعداد ۶۱
- شکل ۸-۴- توزیع نسبی مهاجران خارج شده طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب بیست شهرستان دارای بیش‌ترین تعداد ۶۳
- شکل ۹-۴- توزیع میزان خالص مهاجرت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های دارای بیش‌ترین و کم‌ترین میزان ۶۵
- شکل ۱۰-۴- توزیع میزان خالص مهاجرت طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ بر حسب شهرستان‌های کل کشور ۶۶
- شکل ۱-۵- ساختار سنی بر اساس داده‌های مهاجران وارد شده از شهر به روستا طی ۵ سال گذشته ۶۸
- شکل ۲-۵- توزیع نسبی مهاجران وارد شده از شهر به روستا بر اساس نوع آبادی و برای هفده استان دارای مهاجرت معکوس طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ ۷۶

ادبیات و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

مهاجرت به عنوان یکی از عوامل اصلی پویایی جمعیت، سبب تغییر در ساختار سنی و جنسی جمعیت و متوسط رشد سالانه جمعیت و تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدا و مقصد می‌گردد. جابجایی مکانی انسان‌ها به‌عنوان موضوعی قابل بحث در بین بسیاری از علوم است. مهاجرت نوعی جابجایی مکانی جمعیت است که به دلایل و اهداف متفاوت انجام می‌گیرد. کاپل^۱ (۱۹۷۶) معتقد است در الگوهای جدید مهاجرت می‌توان دلیل مهاجرت اشخاص را فرایند صنعتی شدن و تغییر تفکرات اجتماعی دانست. امروزه و در عصر ارتباطات، نقل و انتقال‌ها ساده‌تر شده، ابعاد آن گسترش یافته و اکثراً با هدف پیشرفت و دستیابی به رفاه و امکانات بهتر صورت می‌گیرد.

پس از انقلاب کشاورزی ایجاد شهرها، دومین انقلاب عظیم در فرهنگ انسان است. این امر روند اجتماعی برجسته‌ای بود که بیش‌تر موجب دگرگونی در روابط متقابل انسان با محیط و انسان‌های دیگر گردید. در جوامع غربی همراه با تحولات صنعتی، جمعیت شهری به دو دلیل اصلی روند رو به فزاینده‌ای داشته است. نخست افزایش امکانات بهداشتی و کاهش مرگ و میر، دوم آزادسازی جمعیت روستایی به ویژه برای بهره‌برداری صنعتی از زمین و آزاد شدن نیروی انسانی وابسته به آن (جهان شاهی ۱۳۸۴).

از اوایل قرن نوزدهم، مهاجرت و به‌خصوص مهاجرت از روستا به شهر به‌عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی مهم نمایان شد و لذا به‌طرز جدیدی مورد توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان قرار گرفت. بروز تغییرات سریع در جامعه شهری، جاذبه شهرها، رفاه‌طلبی و افزون‌خواهی انسان عصر جدید سبب پیدایش نوع جدیدی از مهاجرت شد و به دنبال آن اصطلاح ترک روستا و روستاگریزی در سه دهه‌ی اول قرن بیستم رایج گردید. البته مهاجرت و جابجایی انسان‌ها در جوامع پیشرفته و صنعتی با کشورهای در حال توسعه تمایز آشکاری دارد و چون علت و

^۱. Koppel

ماهیت این مهاجرت‌ها متفاوت بوده است، در نتیجه پیامدها و تأثیرات متفاوتی را بر جای گذاشته است. مهاجرت در معنای مورد نظر در ایران نیز بعد از اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ آغاز شده و تأثیرات آن نیز تشدید شده است (جمشیدی‌ها و علی بابایی، ۱۳۸۱: ۷۲).

در ایران با رشد فزاینده نقش نفت و افول کشاورزی در اقتصاد کشور، روابط شهر و روستا دگرگون شد (مکی ۱۳۵۶). شهرها به اتکا به مازاد اقتصادی حاصل از صدور نفت خام، به محور اصلی تحولات جامعه تبدیل شدند. گسترش روزافزون تجارت خارجی و رشد سرمایه‌گذاری با اخذ وام‌های خارجی، شهرها را به مرکز اصلی تجارت، حیات اقتصادی و مرکز اصلی اشتغال نیروی کار تبدیل کرد. دولت بیش‌تر درآمدهای نفتی را در شهرهای بزرگ هزینه می‌کرد که توزیع نامتوازن درآمدهای شهر و روستا سبب افزایش میزان مهاجرت‌های روستا-شهر شد. به دنبال این امر، عواملی همانند اصلاحات ارضی دهه ۱۳۴۰ و تحولات سریع در جامعه شهری از اوایل دهه ۱۳۵۰ (وثوقی؛ ۱۳۶۶ طالب و عنبری ۱۳۸۴)، انقلاب اسلامی (ازکیا و غفاری ۱۳۸۳)، فرایند جنگ تحمیلی (رستمعلی زاه و قاسمی اردهایی ۱۳۹۱)، دیدگاه حاکم بر برنامه‌ریزی جوامع روستایی (جمعه پور ۱۳۷۸)، عوامل تشدیدکننده جریان‌های مهاجرت روستا - شهری بوده‌اند.

۱-۲- طرح مسئله

بررسی مهاجرت روستایی در کشور باید بر اساس مبدأ و مقصد مهاجران، چگونگی جابه‌جایی‌های جمعیت در این مناطق باشد، بر این اساس مناطق مهاجرپذیر و مهاجرفرست بایستی مشخص شوند چون برای هرگونه برنامه ریزی و شناخت اثر مهاجرت بر تغییرات جمعیتی، نیاز به شناخت این پدیده وجود دارد.

از جمله پیامدهای مهاجرت داخلی (بیش‌تر از نوع روستا به شهر و نیز شهر کوچک به شهر بزرگ)، رواج و گسترش شهرنشینی است، بنابراین مهاجرت روستا-شهر که به‌عنوان یکی از حوزه‌های اصلی و مهم در مباحث جمعیت‌شناسی است، علاوه بر پیامدهای جمعیتی، دلیل عمده گسترش شهرها و رشد شهرنشینی است.

جابه‌جایی‌های جمعیتی بر ساختار اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی مناطق مهاجرفرست و مهاجرپذیر تاثیرگذار است. در ایران مهاجرت روستاییان و ساکنین شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ، تغییرات زیادی در افکار، سبک زندگی و روحیات آنان به وجود آورده است که خود زمینه ساز پیدایش بعضی از آسیب‌های اجتماعی شده است.

علاوه بر تأثیرات اقتصادی و روانی که مهاجرت‌های روستا-شهری در روستا و شهر به‌جای می‌گذارد، در توسعه فیزیکی شهرها و رشد بی‌رویه حاشیه‌نشینی و حلبی‌آبادها نیز موثر بوده است. افزایش فقر در شهرها، دسترسی ناکافی به مسکن و خدمات اصلی شهری، بیگانگی شهروندان از هم، ایجاد زاغه، سیستم حمل و نقل ناکافی و نارسایی امکانات شهری از مشکلات دیگر توسعه شهرها به دلیل مهاجرت بوده است.

در ایران براساس نتایج سرشماری‌های عمومی، میزان شهرنشینی از ۳۱/۷ درصد در سال ۱۳۳۵ به ۷۱/۴ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است. در فاصله سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۹۰ یعنی طی ۳۵ سال از کل مهاجران کشور (۳۲۱۴۶۲۷۳)، ۸۰۸۵۵۴۰ نفر (معادل ۲۵/۲ درصد) از مناطق روستایی کشور وارد شهرها شده‌اند.

علاوه بر جریان غالب مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به بزرگ، طی سال‌های اخیر به نظر می‌رسد، جریان وارونه مهاجرت از شهرها به نواحی روستا شکل گرفته است. برای نخستین بار در ایران بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، تعداد مهاجرین معکوس (شهر به روستا) بیش از مهاجرت روستا به شهر بوده است (سهم مهاجران روستایی به شهر ۱۳ درصد و سهم مهاجران شهر به روستا ۱۵ درصد بوده است). حال این سوال پیش می‌آید که آیا به‌واقع این‌گونه مهاجرت‌ها رخ داده است؟ و در صورت رخداد، روستاهای کدام استان، مقصد مهاجرت شهرنشین‌ها بوده و همچنین دلایل این مهاجرت‌های بازگشتی چه می‌تواند باشد؟ برای اینکه تصویر درستی از جابه‌جایی‌های جمعیتی داشته باشیم ابتدا تحولات جمعیت کشور را طی سال‌های ۱۳۳۵-۱۳۹۰ مورد بررسی قرار داده و سپس به بررسی جریان‌های مهاجرت در کشور می‌پردازیم.

اهداف تفصیلی طرح

- بررسی تغییرات محدوده آبادی‌ها (تبدیل آبادی به شهر و جذب آبادی در شهر).

- بررسی جریان‌های مهاجرت

- بررسی ساختار مهاجرت روستایی (مهاجران وارد شده به مناطق روستایی)

- بررسی مهاجرت‌های روستا-شهری

- بررسی مهاجرت‌های شهر-روستا (مهاجرت معکوس)

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این تحقیق، اسنادی و تحلیل ثانویه نتایج آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ کل کشور و استان‌ها است. تحلیل و ارزیابی داده‌ها در نرم‌افزار Excel انجام شده است.

۱-۳- تعاریف و مفاهیم

مفاهیم و شاخص‌های مندرج در این اثر، مطابق تعاریف موجود در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰ تعریف می‌شوند، از این رو ذکر همه‌ی آن‌ها در این جا ضرورتی ندارد و فقط مفاهیم و شاخص‌های مرتبط با مهاجرت و شاخص‌هایی که به صراحت در نشریات سرشماری تعریف نشده‌اند، توضیح داده خواهند شد. مهاجرت از کلماتی است که علوم مختلف به تناسب نیاز خود به تعریف این کلمه پرداخته‌اند. همچنین در علم جمعیت‌شناسی افراد با توجه به نگرش‌ها و دیدگاه‌های خود به تبیین این کلمه پرداخته‌اند. در جمعیت‌شناسی، تعریف عام مهاجرت عبارت است از «تغییر محل اقامت فرد از یک نقطه به نقطه دیگر» (زنجان، ۱۳۸۰: ۲۱۲).

مهاجرت در کتاب لغتنامه جمعیت‌شناسی سازمان ملل این‌گونه تعریف شده است: «شکلی از تحرک جغرافیایی یا ترک مکانی است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد. این تحرک جغرافیایی تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل حرکت به مقصد یا محل ورود است. این‌گونه مهاجرت‌ها را مهاجرت دایم گویند و باید آن را از اشکال دیگر حرکات جمعیت که متضمن تغییر دایمی محل اقامت نیست تفکیک کرد (امانی و دیگران، ۱۳۵۴: ۷۱).